

İSLAM'IN İLK DÖNEMİNDE VERGİ UYGULAMALARININ TOPLUMA YANSIMASI

Ahmet YURTSEVEN*

ÖZ

İnsanlık tarihi boyunca var olan aşamalardan birisi tarım toplumuna geçişle birlikte ortaya çıkan örgütlenmiş şehir devletleridir. Sonraki aşamada ise merkezi krallıkların ortaya çıktığını görmekteyiz. Gerek şehir devletlerinin ve gerekse merkezi krallıkların en önemli gelir kaynakları ise vergiler olmuştur.

Bu bağlamda İslam'ın ortaya çıkışı ve arkasından Medine'de bir devlete dönüşmesiyle birlikte Hz. Muhammed de vergi politikaları üzerinde durmuş ve (zekât gibi) toplanan vergilerin önemli bir kısmının da fakir ve yoksullara doğrudan aktarılması, Kur'an ve hadiste işaret edildiği gibi temel düstur olmuştur. Hz. Muhammed'i takip eden idareciler de, O'nun uygulamaları doğrultusunda günün şartlarına uygun ihtiyaçları karşılayabilecek mali politikaları oluşturmuşlardır. Mali politikaların temelini de vergiler oluşturmaktadır. İslam'ın temel vergilerini, öncelikle Müslümanlara yönelik olarak zekât, öşür; gayr-i Müslim vatandaşlara yönelik olarak da harac ve cizye olarak sıralamak mümkündür.

Bu çalışma da, İslam hukuku çerçevesinde, başta Medine uygulaması olmak üzere, İslam devletlerinde vergi konusu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam'da Vergi, İslam'da Vergi Uygulamaları, İslam'da Sosyal Politika Uygulamaları, Verginin Ortaya Çıkışı,

---

*Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, ahmetyurtseven59@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7751-3486

THE REFLECTION OF TAX PRACTICES ON SOCIETY IN THE FIRST PERIOD OF ISLAM

ABSTRACT

One of the stages that existed during the history of humanity is the organized city states that emerged with the transition to agricultural society. In the next stage, we see the emergence of central kingdoms. The most important sources of income of both the city states and the central kingdoms weretaxes.

In this context, with the emergence of Islam and then turned into a state in Medina, Hz. Muhammed's emphasis on tax policies and the transfer of a significant part of the collected taxes (such as zakat) to the poor has been the main motto as pointed out in the Qur'an and Hadith. The administrators who follow the Prophet Mohammad have established fiscal policies that can meet the needs of the day in accordance with his practices. Taxes form the basis of fiscal policies. It is possible to expressthe basic taxes of Islamare primarily zakat for Muslims; for non – Muslim citizens as tribute and jizye.

In this study, in the frame work of Islamic law, the issue of tax in the Islamic states, especially the application of Medina, is discussed.

Keyword: Tax in Islam, Tax Applications in Islam, Social Policy Applications in Islam, Emerge of Tax

1.GİRİŞ

Devletler birer canlı organizma gibidirler. Her canlı gibi varlığını devam ettirebilmesi ve yapacağı harcamaları karşılayabilmesi için gelire ihtiyaç duyarlar. Bu gelirleri ise farklı birçok kaynaktan temin ederler. Bunların başında ise vatandaşlarından tahsil edilen vergiler gelmektedir. Dolayısıyla devletlerin ihtiyaç duyduğu gelir kaynakları arasında her zaman vergiler ilk sırayı alır. Vergi denen kavram, tarihte kurulmuş olan her devlette vardır ve tarihi süreç içerisinde çeşitli ad ve aşamalardan geçerek sosyo-ekonomik şartlara tabi olarak bugünkü şekline kavuşmuştur.

Devletlerin ihtiyaç duyduğu finansman kaynakları arasında önemli yere sahip olan vergi uygulaması, İslam tarihi boyunca kurulan devletlerde de önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

İslam hukukuna göre, vatandaşlar dine göre tasnif edilerek, Müslüman ve Gayr-i Müslim olarak değerlendirilmiştir. Bu bakımdan vatandaşlara vergi mükellefiyeti yüklenirken bu ayırım göz önünde bulundurulmuş ve her iki kesime farklı vergi politikası uygulanmıştır. Kur'an'da pek çok ayette vergi emredilmekte, fakat bu vergiye tabi olan malların matrah ve nispetleri yani ayrıntıları hadislerde yer almaktadır. Bir başka ifade ile Kur'an'da yer almayan vergiye ait meseleler Hz. Muhammed'in uygulamalarında açıklanmıştır. Bu uygulamalar, İslam'ın devletleşme sürecine girdiği Medine Dönemi'nin başlangıcından itibaren ortaya çıkmış ve İslam tarihi boyunca uygulana gelmiştir. Bu bağlamda ilk ortaya çıkan İslami vergi uygulaması ise "zekât" olmuştur. Günümüzde ticari, zirai, sınaî vs her türlü ekonomik faaliyet, faiz sisteminin herhangi bir versiyonu kullanılarak yürütülmektedir. İslam ekonomik sisteminde ise kesinlikle faize ve sömürüye yer verilmez. Fakat alın teri kutsal kabul edilir. Bilhassa farklı yeteneklere sahip olduğu için birileri kazançta öne çıktığı zaman, mesela zekât bağlamında "fakirleri hatırlamak" ve "komşusu açken tok yatmamak" gibi esaslar temel alınmıştır.

Bu bağlamda öncelikle; İslam öncesi diğer vergi uygulamaları kısaca ele alınmaya çalışılacaktır. Daha sonra İslam'da vergi uygulamalarına geçiş süreci ele alınarak, bu bağlamda İslam'da vergi uygulamalarının ortaya çıkışı, İslam devletinde Müslüman vatandaşlara yönelik vergi uygulamaları ve İslam devletinde Gayr-i Müslim vatandaşlara yönelik vergi uygulamaları ayrı başlıklar altında incelenmektedir.

2. İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE VERGİ UYGULAMALARI

İnsanoğlunun göçebe olarak hayatını geçirdiği "toplayıcılık" ve "çobanlık" evrelerinden sonra, bitki yetiştiriciliğinin yoğun olduğu yerleşik hayata geçmiştir. Zirai faaliyete geçişle birlikte, kendisini toprakların sahibi olarak gören merkezi otorite, zirai faaliyette bulunanların hasadından pay almaya başlamıştır (Kuyucuklu, 1985: 2). Zira insanlar toplum halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren, devletin ilk şeklini almaya başlamasıyla birlikte ortak ihtiyaçların karşılanabilmesi için,

toplumdaki fertlerden fedakârlık yapmaları beklenmiştir. Bu süreç, başkan ya da reis durumundaki kişiye hediye sunulması şeklinde başlamış ve toplumun büyümesine paralel olarak da siyasi, sosyo-ekonomik ilişkiler neticesinde, savaş ganimetleri şeklinde gelişerek, zamanla sosyo-ekonomik hayatı düzenleyen bir takım mecburi ve kanuni düzenlemeler halini almıştır (Akdoğan, 2011: 125).

Düzenleme adı altında ortaya konulan bu kurallar ise hukuk sistemi içerisinde kamu hukukunun altında vergi hukuku içerisinde ele alınmıştır. Vergi hukuku; kamu gelirlerinin toplanmasını, harcamaların yapılmasına ilişkin hukuk kurallarını ve bunlardan doğan sorunlarla meşgul olan “Mali Hukuk”un gelirlere ilişkin yönünü inceleyen alt bölümünü oluşturmaktadır (Uluatam-Methibay, 2000: 4). Bir taraftan dini ve ahlaki duygularla hediye şeklinde başlayan verginin ilkel şekilleri zamanla gerçek vergiye dönüşmüş; diğer taraftan da siyasi ve sosyo-ekonomik ilişkilerin ilerlemesiyle, mağlupların galiplere ödemesi gereken “borç” ya da zamanla “harac” adını almıştır (Akdoğan, 2011: 125). Tarihin en eski dönemlerinden itibaren devlet sayılabilecek örgütlenmelerde, değişik adlardaki vergi uygulamalarının, sosyal örgütlenmeye bağlı olarak sınırlı şekillerde ortaya çıkmaya başladığı, zamanla yaygınlaştığı ve çeşitlendiği bilinmektedir (Uluatam-Methibay, 2000: 17). Mesela Mısır ve Babil’de, kamuya ait taşınmazları kullanan kişilerden aynı vergiler (belirli yerlerde bedeni mükellefiyetleri yerine getirme), özel topraklardan elde edilen üründen “aşar” vergisi ve “baş vergisi” devlete gelir sağlayan önemli birer gelir kaynağı olarak kullanılmıştır.

Milattan önceki dönemlerde vergi uygulamaları, medeniyetler arasında bu şekilde yayılmıştır. Sonunda toprağın rakabesi üzerine konulan harac vergisi, Antik Mısır’dan beri uygulanmaktadır. Antik Mısır, Mezopotamya vb yerlerde ilk sosyal ayrışmanın başladığı bilinir. Ülkede yaşayan halk, genel olarak askeri, ruhban, köy toplulukları şeklinde üç sınıfa ayrılan Mısır’da, toprakların mülkiyeti devletin başındaki en yüksek egemen güç Firavun’a aitti. Zirai faaliyet için önemli olan toprakların bir kısmını kendine ayıran Firavun, kalan toprakların bir bölümünü görev karşılığı olarak askeri ve ruhban sınıfının istifadesine; kalan son bölümü de yarı özgür olan köy topluluklarının/cemaatin istifadesine bırakıyorlardı (Kuyucuklu, 1985: 6).

Antik Yunan’da ise değişik bir vergi yapısı uygulanmaktaydı. Hür vatandaşlara genelde vergi muafiyeti getirilmekte, gelir ve servetten vergi

alınmamakta fakat eski Yunan kültürü içinde geleneksel hale gelmiş gönüllü katkılarla kamusal ihtiyaçlar ifa edilmekteydi. İltizam sisteminin uygulandığı Antik Yunan'da genelde satış vergileriyle gümrük vergileri öne çıkmaktaydı. Gönüllülük esasının dışında tutulan toplumun büyük kesimini oluşturan hür olmayanlar ise, angaryalar ve çeşitli ayni-nakdi vergi yükümlülükleriyle karşı karşıya bulunuyorlardı (Turhan, 1998: 5; Pakalın, 1983: I, 299; Uluatam-Methibay, 2000: 18). Milattan önce beşinci asır sıralarında Küçük Asya-Ege sahillerinde bulunan İyonya şehirlerinde farklı bir uygulama vardı. Sık sık Pers Devleti'nin saldırısına uğrayan İyonyalılar, her hücumu uğradıklarında kendilerini himaye eden Atina'dan yardım istiyorlardı. Atina da onları, “cizye” adıyla bilinen bir vergi karşılığında koruyordu. Fenikeliler ise Perslerin himayesi altındaydı ve Perslilere vergi vermekteydiler (Pakalın, 1983: I, 299; Turhan, 1998: 3-4).

Yine iyi bir hukuk düzeni oluşturan Roma şehir devleti, yayılma politikası izleyerek, M.Ö. ilk yüzyılda bir imparatorluk haline gelmiş ve yapılan değişikliklerle mükelleflerinin şahsi ve mali durumlarını düzenli sayımlarla tespit ederek arşivlemiştir. Roma, yaptığı düzenlemelerle Roma İmparatorluğu'nda vergiye açıklık kazandırmaya çalışmıştır. Hukuki temelini imparatorluk emirnamelerinin oluşturduğu dolaylı ve dolaysız vergiler yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Oluşan vergi sisteminin ağırlığı yavaş yavaş Roma vatandaşlarına doğru kaymaya başlamıştır. Romalılar cizye vergisini kendi egemenlikleri altındaki beldelerden alıyorlardı. Ayrıca Romalılar Fransa'yı (Galya - Gol) fethettiklerinde kişi başına yılda 9 ila 15 dinar arasında değişen bir baş vergisi (cizye) alıyorlardı (Turhan, 1998: 6; Eskicioğlu, 1996: 36). Ayrıca “tributa” ya da “munera” denen dolaysız vergiler arasında “tributacapitus (baş vergisi)” ile “tributumsoli (arazi vergisi)”; “vectigolia” denen dolaylı vergiler arasında da iç ve dış gümrük vergileri, tuz vergisi, ulaştırma ve satış vergileri ile çeşitli harçlar dikkati çekmektedir (Demircioğlu, 2011: 57-101; Uluatam-Methibay, 2000: 19). Romalılar Devri'nde Mısır, Roma'nın bir vilayeti idi. Mısır'da yapılan değişikliklerden maliyede payını almış; vergiler ağırlaştırılmış ve zirai topraklardan elde edilen mahsule konan harac vergisi % 20'ye çıkarılmıştır (Giray, 2015: 11-12; Demircioğlu, 2011: 406-417).

Romalılar Devri'nde başlayan cizye uygulaması, M.S. IV. asır boyunca Bizanslılar Dönemi'nde de aynen devam etmiştir. Bütün halka yönelik uygulanan cizyenin miktarı sabit olmadığı gibi, himaye eden devletin durumuna göre azalır

çoğalmıştır. Mesela bir köye toptan konan cizye miktarını; köy sakinleri kendi aralarında paylaşarak ödemekteydiler. Daha sonra bu vergi uygulamasından kişi başına uygulanan vergi esasına geçilmiş, Arapların Mısır'ı fethetmelerine kadar devam etmiştir (Giray, 2015: 11-12; Eskicioğlu, 1996: 23). Zengin doğu eyaletlerini kaybeden Roma, IV. yüzyılın sonunda aynı vergi uygulamasına geçerek, vergileri aynı olarak toplanmaya başlamıştır (Güran, 2009: 23-28).

Milattan önceki dönemlerde Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinde çeşitli uygulamaları görülen vergilerin niteliği zaman içinde değişerek, orta çağda olağanüstü bir gelir şekline dönüşmüştür (Akdoğan, 2011: 125). Yani ihtiyaçlarının büyük kısmını kendi gelirleriyle karşılamakta olan Orta Çağ kralları, sadece istisnai durumlarda vergiye müracaat etmişlerdir. Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra ise, verginin özü değişerek bir malikâne geliri haline gelmiştir. Bu dönemdeki hükümdarlar ülkeyi yönetirken, ihtiyaç duydukları geliri kendi arazilerinden, yönetimlerindeki kuruluşlardan ve mülkiyetindeki topraklardan aldıkları paylarla karşılamaktaydılar. Savaşta mağlup taraftan alınan “harac” niteliği ile bir tür bedel olan eski Roma Dönemi’ndeki vergi alınması, ortaçağda kamusal niteliğini kaybederek, gönüllülük esasına dayanan bir malikâne gelirine dönüşmüştür. XVII. asırdan itibaren ise yeniden kamusallaşma sürecine girmiştir (Oktar, 2001: 9; Akdoğan, 2011: 126).

Kısacası İslam öncesi dönemde, dönemin Roma, Bizans, Pers ve Habeşistan gibi büyük devletleriyle siyasi ve ekonomik ilişkiler içerisinde bulunan Arap Yarımadasının, Akdeniz havzasında görülen muhtelif vergi uygulamalarını etkilemiş olduğu görülmektedir. Mesela verginin ilk şekillerinden olan adaklar, Arap Yarımadasında da putlara sunulma şeklinde ifa edilmekteydi (Çağatay, 1957: 89; Pakalın, 1983: I, 299). Yine Yarımada’da periodik olarak kurulan pazarlara getirilen mallardan alınan ve Romalılar’ın “Centesimarum venalium” dediği öşür vergisi ise Arap Yarımadasının muhtelif limanlarına getirilen ticari emtia üzerinden alınan gümrük öşrü ki bu da Roma ve Bizans’ta aynı mahiyette olan ve “Portoria” ve “Telonea” adlı gümrük vergileri mahiyetindeydi. Ayrıca Yarımada’da mağlup devletin galip olan devlete ödediği Romalılarda bilinen “tribut” vergisine benzeyen “harac” vergisine de rastlanılmaktadır (Tuğ, 1963: 180-181).

3.İSLAM'A GEÇİŞ DÖNEMİNDE VERGİ UYGULAMALARI

İslam öncesi Arap Yarımadasında merkezi bir otorite bulunmadığı için, merkezi otoritenin tahsil ettiği anlamda bir vergi çeşidine rastlanmamaktadır. Bu dönemde Mekke'de Kâbe'nin yönetimine sahip olan Huzaalıların başkanı Amr b. Luhay'ın Suriye'den örnek aldığı bir vergi uygulaması vardı. Buna göre, putperestliğin yaygın olduğu Arap Yarımadasında alışageldikleri şekliyle arazi sahipleri mahsullerinden fakirlere, ilaha ve adakta bulunmak için putlara paylar ayırmaktaydı (Çağatay, 1957: 172; Tuğ, 1984: 14). Ayrıca Arap Yarımadasında da bulunan birçok şehir devletinde siyasi ve iktisadi açıdan etkileşim içerisinde bulunduğu devletlerin vergi uygulamalarının benzerlerinin olduğu da görülmektedir. Mesela Arap Yarımadasında yaşayan kabile ve şehir devletlerinden getirilen ticari emtiadan Mekke'de bir 1/10 oranında vergi tahsil edilirdi (Tuğ, 1963: 13). Galip olanın mağlup olandan tahsil ettiği "tribut" adlı Romalılar'a ait vergi Arap Yarımadasındaki şehir-devletleri ve kabile organizmalarında da bilinmektedir. Söz konusu mağlup olanın galibe ödemek mecburiyetinde bulunduğu baş vergisinin oranı yıllık 1, ½, 2 dinar arasında değiştiği kaydedilmektedir (Tuğ, 1984: 13).

Tarihin her döneminde haklı bir şöhrete sahip olan "Kâbe"nin bulunduğu Mekke'nin dini merkez olmasının yanı sıra, Yemen limanları ve Oman ile Bizans ve İran ülkeleri arasında işleyen ticaret yollarının üzerinde bulunması, şehrin beynelmilel sahada tanınmasını sağlamıştır. Yerine göre mallarını 2500 devenin taşıdığı ticaret kervanlarından ve hac için Kabeyi ziyarete gelenler dolayısıyla hasıl olan gelir Mekke yönetimi için çok önemliydi (Çağatay, 1957: 191). Dini, siyasi ve ticari avantajlar sayesinde gelişen ticaret sayesinde Mekke ahalisi zenginleşmiştir. Mekke'nin ticari ve iktisadi seviyesini üst seviyelere çıkartan Hz. Muhammed'in dedesinin babası 567 senelerinde Haşim b. Abdülmenaf, civar ülkelerle (Bizans, İran ve Habeşistan ile) bir dizi siyasi ve iktisadi ilişkiler kurmuş, yaptığı ticari anlaşmalarla ticareti bütün bir yıl boyunca yaz ve kış sürekli hale getirmiştir (Sarıçam, 2004: 47; Tuğ, 1984: 11).

Arabistan'ın çeşitli yerlerinde, muayyen ay ve mevsimlerde kurulan ve belli şehirlerde süreleri 5 ila 30 gün arasında değişen panayırlar (Ukaz, Zü'l-Mecaz ve Mecenne panayırları gibi), sosyo-ekonomik ve sosyo kültürel hayatı canlı tutmaktaydı (Sarıçam, 2004: 47). Mesela Mekke'nin yakınında senede bir defa kurulan Ukaz panayırına gelen çeşitli kabilelere mensup Araplar, ticari faaliyetlerinin yanı sıra

Mekke’de kendi kabilelerine ait putlarını da ziyaret eder ve Kâbe’ye adaklarını ve dini takdimlerini bırakmak suretiyle, hacı olarak geldikleri kabilelerine dönerlerdi (Tuğ, 1963: 182). Kısaca Arap Yarımadası’nda yaşayan kabilelere mensup Araplar kurulan panayırıları takip ederek siyasi birlikten yoksun olsalar da ekonomik birliklerini zinde tutmaktaydılar.

Arabistan’ın tarihinde öşür vergisi ilk defa Mekke’nin ilk sakinlerinden olan Amalika’lılar tarafından şehre giren kervanların getirdiği ticari emtiaya uygulanmış ve daha sonra bu vergi Curhum ve Katura kabileleri tarafından da benimsenerek devam ettirilmiştir (Tuğ, 1963: 183). Huzaalıların 207’de Curhumlulardan ele geçirdikleri Mekke’nin idaresi, daha sonra Kureyş’e geçmiştir (Sarıçam, 2004: 29). İdareyi ele alır almaz hemen Mekke-şehir devletinde siyasi ıslahat yapan liderlerinden birisi, Hz. Muhammed’in dedesinin büyük dedesi olan Kusayy ibn Kilab (ö. M. 480) şehir halkına amme hizmetlerinde sarf edilmek üzere yıllık “Refade” adlı aynı bir vergi yürürlüğe koyarak söz konusu hizmetlerin devamını sağlamıştır (Çağatay, 1957: 107).

Mekke şehir-devleti, tarıma elverişli olmaması ve “haram” hudutları dâhilinde ziraat yasağı sebebiyle Mekke şehir-devletinde arazi vergisinin uygulanmadığı görülmektedir. Harem sınırlarının tespit edilmesi ise, Hz. İbrahim zamanında haccın farz kılınıp, Mekke’nin güvenli bir belde olmasından itibaren gerçekleşmiştir (Çağatay, 1957: 72-73, 90). Ancak tevhid inancı, Curhumlular’ın Mekke’den uzaklaştırılıp, Mekke’nin idaresinin Huzaa kabilesinin yönetimine 207 yılında geçene kadar devam etti. Huzaa kabilesinin lideri Amr İbn Luhay el-Huzai, tevhid inancının temellerini sarsmış ve puta tapıcılığı getirmiştir. Böylece Kâbe’ye ilk putu koymuş ve zamanla her bir kabileyi temsilen konan putların adedi 360’a çıkmıştır (Sarıçam, 2004: 27-28).

4. İSLAM’DA VERGİ UYGULAMALARI

4.1. İSLAM’DA VERGİ UYGULAMALARININ ORTAYA ÇIKIŞI

“Oku” emriyle ilk ayeti Miladi 610 yılından itibaren Mekke’de nazil olmaya başlayan İslam dininin inanç, ibadet, muamelat ve ahlaki temel prensipleri 23 yılda tamamlanmıştır. Bu sebeple Hz. Muhammed’e gönderilen İslam’ın bütün boyutlarıyla

anlaşılabilmesi için, Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine dönemlerine kısaca göz atmak gerekmektedir.

Hicrete kadar geçen 12 yıllık Mekke döneminde şirk ve sapıklıkla mücadele eden Hz. Muhammed, insanların kalbine Tevhidi, yardımlaşmayı ve fazilet duygusunu yerleştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde nazil olan ayetler ve hadislerde verilmeye çalışılan mesajla; insanlar bir taraftan çarpıcı misallerle yeryüzündeki canlı ve cansız tüm yaratılmışlar üzerinde düşünmeye sevk edilerek; paylaşma, yardımlaşma ve merhamet duyguları öne çıkarılmakta, diğer taraftan da somut misallerle dünyanın geçiciliği ve asıl olan ahiret hayatına hazırlanmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda önceki dönemlerde yaşamış milletlerin hayatları ve akıbetleri insanlarda hayret uyandıracak şekilde anlatılmaktadır.

Akabe biatlerinden itibaren Müslümanların hayatlarında başlayan değişiklikler Medine'ye hicretle ivme kazanmıştır. Zulüm ve baskı ortamından kurtulan Müslümanlar farklı bir ortama taşınarak, huzur ortamında hayatlarını sürdürme imkânına kavuşmuşlardır. İslam'ı her tarafa ulaştırmayı hedefleyen Hz. Muhammed, Müslüman olmayan Arap ve Museviler olmak üzere Medine'de yaşayan tüm halka da danışarak ve onları da içine alacak şekilde bir site devletini kurmak üzere sözleşme hazırlanmıştır. Böylece Medine'de inanç ve ahlak temelleri üzerinde yükselen ve dünya ile ahiret hayatını dengeli olarak yaşatacak bir sistem kurulmuştur. Dolayısıyla Medine'de yepyeni bir siyasi, iktisadi, hukuki, ticari, sosyo-kültürel hayat yaşanmaya başlanmıştır. Bu hayatın temelini oluşturan değerler, taşınacak mükellefiyetler ve sorumluluklar, Kur'an ayetleri ve Hz. Muhammed'in uygulamalarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Medine İslam devletinin coğrafi sınırları süratle genişlerken nüfusu da o nispetle artmıştır. Hz. Muhammed her tarafa valiler atamaya başlamıştır. Zamanla Müslümanların karşılaştığı meseleler doğrudan Hz. Muhammed'e sorular yöneltilerek çözülmüştür. Ancak Hz. Muhammed bununla sınırlı kalmamış, yetiştirdiği sahabelere de bu görevi vermiştir. Nitekim Hz. Muhammed, Muaz bin Cebel'i bu amaçla Yemen'e kadı olarak göndermiştir. Bunların da aralarında geçen şu konuşma ise konunun özünü oluşturmaktadır:

Hz. Muhammed: “Sana bir dava geldiği zaman nasıl hükmedersin? Muaz: “Allah’ın kitabı ile hükmederim”. Hz. Muhammed: “(Onda hükmü) bulamazsan ?” Muaz: “Allah’ın Rasulünün sünneti ile hüküm veririm”. Rasulullah: “Allah’ın kitabında ve Allah’ın Rasulünün sünnetinde de (hükmü) bulamazsan?”. Muaz: Reyimle (fikir, görüş ve düşüncemle) icthad eder, kusur yapmam (ağa çalışırım), deyince Rasulullah Muaz’ın göğsüne vurarak: “ Allah Rasulünün rasulünü (elçisini), Allah Rasulünün razı olduğu şeye muvaffak kılan Allah’a hamd olsun, der” (Tirmizi, “Ahkâm”, 3). Hz. Muhammed’in bu ve benzer uygulamalarıyla naslarda bulunmayan yeni meseleleri icthad ederek ve yöneticilerin de şura meclisi oluşturmak suretiyle çözümleri gerektiğini göstermiştir.

Hz. Muhammed’in vefatından sonra dört halife döneminde İslam devleti her bakımdan büyümeye ve yücelmeye devam etmiştir. Ancak fethedilen yeni coğrafyalarla birlikte yeni kültürler, yeni sosyo-ekonomik ve yeni siyasi meseleler ortaya çıkmış ve bu meseleler uzman İslam âlimleri tarafından İslam hukuku çerçevesinde çözüme ulaştırılmıştır. Bilhassa Hz. Ömer, farklı görüş ve uygulamalarıyla Müslümanların önünü açmış ve pek çok meseleleri çözüme kavuşturmuştur.

En son sahabenin (Çolak, 2008/1: 92) hicri I. asrın sonlarında vefat etmesiyle (Ebu’t-Tufeyl Amir b. Vasıla el-Leysi el-Kinani’nin vefatı Hicri 100’dür) başlayan tabiin dönemiyle yani yeni asırla birlikte Şam, Mısır, Irak ve İran fethedilerek, İslam medeniyetine yeni medeniyetler katılmış ve Müslümanlar daha önce hiç karşılaşmadığı meselelerle karşılaşmışlardır. İslam âlimleri ortaya çıkan yeni meseleler karşısında ayet ve hadisten sonra genellikle ashabin o konudaki görüşlerinden istifade etmişlerdir. Bu düzende sahabenin fihri ile tabiin fetvaları derlenmeye, Kur’an tefsir edilmeye, kelim vs. ilimler tasnif edilmeye çalışılmıştır.

İslam dünyasında Müslümanların ikinci nesli olan tabiin ve üçüncü nesli olan tebeu’t-tabiin dönemlerinde sahabeler değişik coğrafyalara dağılarak tebliğ vazifesi yanında eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdüler. Siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmelere paralel olarak İslami ilimler de gelişti. Emeviler sonu ile Abbasiler devrinin başlarında iki farklı fıkıh ekolünden biri İ. Malik (93-179 /712-795) tarafından hadis ekolü Medine’de ve diğeri de Ebu Hanife (80-150/699-767) tarafından icthada önem veren rey ekolü Kufe’de ortaya çıktı. Hicri II. asrın ortalarından itibaren İslam dünyasında oldukça etkili olan bu iki ana temayül

arasındaki farkın ayet ve hadis metinlerini anlamada ve yorumlamada olduğunu söyleyebiliriz. İslam medeniyetinin sağladığı hürriyetçi ve hoşgörülü bir içtihad ortamında fikhî ekollerin devam ederek, kısa zamanda mezhep olarak şekillenecek yeni fikhî/hukukî oluşumlara zemin hazırladı (Bilmen, 1985: I,302-326).

İslam bir din olmakla birlikte, aynı zamanda bir hukuk sistemidir. İslam âlimlerinin Kur'an ve sünnete dayanarak dine, devlete ve özel hayata ait ortaya koydukları kuralları kapsayan düzenlemeye İslam hukuku denilmektedir (Karaman, 1984: 23). İslam'a göre, herhangi bir konunun açıklığa kavuşturulması hakkında müracaat edilmesi gereken temel kaynaklara asli deliller (edile-i Erbaa) denilmektedir (Bilmen, 1985: I, 38-39,373-374; Abdülkerim Zeydan, 1993: 140). İslam'ın bu temel kaynaklar öncelik sırasına göre; Hz. Muhammed'e gelen ilahî mesajların bütünü olan Kitap/ Kur'an, Hz. Muhammed'in, Kur'an dışında söz, fiil ve onayları olan sünnet, İslam âlimlerinin ittifak ettikleri konular olan icma, var olduğu halde açığa çıkmamış bir meselenin İslam âlimlerince açığa çıkarılması olan kıyas olarak sıralanmaktadır. İslam'da dini bilgileri elde edebileceğimiz bu kaynaklar, aynı zamanda İslam vergi hukukunun da dayandığı temel kaynaklardır.

4.2. İSLAM HUKUKUNDA VERGİLER

Hayatta kalabilmeyi umut eden her devlet, önemli bir gelir kaynağı olan vergileri toplayabilmek için hukukî alt yapısını oluşturarak bir vergi sistemi oluşturmaktadır. Oluşturulan bu sistem, söz konusu devletin hukukuna uygun olarak düzenlendiği için temel vergi uygulamalarında göz önünde bulundurulur. Bu cümleden olarak İslam'da vergi uygulamaları da İslam hukukuna dayandırılmış ve İslam vergi sistemiyle ilgili tüm kurallar İslam hukukuna göre şekillenmiştir. Gerek İslam hukukuna ve gerekse uygulamalarına bakıldığında, Müslüman ve gayr-i Müslim vatandaşlarına yönelik olarak oldukça farklı mükellefiyet ve düzenlemelerin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda İslam tarihinde ilk defa Medine İslam devletinin her iki kesime yönelik vergi uygulamaları daha sonraki dönemler için emsal teşkil etmektedir.

Bu sebeple İslam'da vergi hukukunun temellerini Mekke'de ve uygulamasını Medine'de arayabiliriz. Çünkü İslam bidayetten beri siyasi, sosyo-ekonomik yönden ezilen, sıkıntı çeken insanların yanında olmuş ve onların felahı yönünde projeler

üretmek refah seviyelerini yükseltmeye çalışmıştır. Mekke döneminde inen pek çok ayetlerde fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım yapılmasının sürekli işlendiğini görüyoruz. Bu bakımdan kimi ilgili Mekki ayetlerde (En'am, 6/ 136; Nahl, 16/ 56; Zariyat, 51/ 19; Mearic, 70/ 24-25) açıkça görüldüğü gibi Müslümanlar için bazı vergi mefhumlarının ortaya konulması, Mekke döneminde başlamıştır, diyebiliriz. Mesela Bakara suresinin 267. ayetinde topraktan sağlanan ürünlere genel olarak temas edilmekte, En'am suresinin 141. ayetinde ise vergiye tabi zirai mahsuller sayılarak (üzümler, hurmalar, ekinler, zeytinler, narlar), hasat zamanı geldiğinde de vergisinin verilmesi istenmektedir. Bu çerçevede Hicretle birlikte hummalı bir çalışmaya giren Hz. Muhammed, çeşitli kabilelere ve yerel başkanlarla gerçekleştirdiği sulhnamelerde ve çeşitli yerlere gönderdiği yöneticilere verdiği talimatlarda vergi konularına dikkat çekilmektedir. Yani Hz. Muhammed muhataplara bölgede bol olan ve kolay sağlanan zirai mahsulleri ve ticari mevzuları hatırlatarak, mükelleflere vergi uygulamalarında kolaylık sağlanmasına dikkat çekmektedir. Yine Medine döneminde kaleme alınan kurucu anayasasında (Medine Sözleşmesi) tüm şehir mensuplarının bir şekilde bazı mali mükellefiyetlere tabi tutulduğu görülmektedir (Tuğ, 1984: 111-112). Mesela Medine Anayasasının 1 ila 23. Maddelerine göre Yahudi cemaatine mensup fertlerinin karşılaşılabilecekleri a) Fidyeye-i necat, b) Kan diyeti ve c) Ağır mali mes'uliyetler gibi ödemeleri, diğer fertler, oluşturacakları fondan karşılayacaklar ve her fert bu fona belli oranda katılacaktır.

Öte yandan İslam'ın ortaya koyduğu hükümler vaz edilirken tedrici bir yol izlenmiş veya meseleler zuhur ettikçe söz konusu meselelere çözüm üretilmiş ve bunun yolu da uygulamalı olarak gösterilmiştir. Konumuz bağlamında İslam'da vergi politikasının oluşturulmasında da aynı yolun izlendiği görülmektedir.

İslam hukukunun temel kaynaklarında İslam devletinde uygulanmış olan vergilere ayrıntılı olarak değinilmektedir. Genel olarak İslam hukukunda vergiler "şer'i vergiler" ve "örfi vergiler" olarak iki kısma ayrılmaktadır. İslam hukukunun asli kaynaklarında yer alan temel vergilerin bir kısmı zekât, öşür olarak Müslüman mükelleflerden tahsil edilmekte; diğer bir kısmı harac ve cizye olarak Gayr-i Müslimler mükelleflerden tahsil edilmektedir.

4.2. 1. İSLAM DEVLETİNDE MÜSLÜMAN VATANDAŞLARA YÖNELİK VERGİ UYGULAMALARI

Zekât: İslam inancına göre nisab miktarına ulaşan mükelleflerin sahip oldukları mal ve paranın manevi temizliğini sağlamak üzere yılda kırkta birinin fakirlere dağıtılmasıdır (Parlatır, 2006: 1862). Hicretin ikinci yılında Medine’de Müslüman mükelleflere emredilen zekât emri Kur’an’ının muhtelif ayetlerinde genelde namazla birlikte “namazı kılınız ve zekâtı veriniz” (Mücadele 58/13; Nur 24/56) şeklinde tekrarlanmaktadır. Böylelikle zekâtın mali fedakârlıktan öte mutlaka ödenmesi gereken bir vergi olduğunun altı çizilmektedir. Altın, gümüş ile sair ticaret mallarından nisab miktarı mala sahip olan akıl-baliğ olan Müslümanlar bu emval-i batinenin yüzde 2, 1/2 oranında yılda bir defa zekâtını vermekle mükelleftirler (Bilmen, 1985: IV, 100).

Çocukların, mecnunların, ma’tuhlar (akli dengesini kaybedenler)ın haricinde Müslüman mükelleflerin ödemesi gereken zekâtın kimden, ne kadar, nasıl, ne zaman alınacağı ve verilmesi gerekli sınıfların ayrıntılarını hadislerde buluyoruz. Mesela zekâtın verileceği yerler (Tevbe 9/60) ayetinde sıralanmış fakat bunların ayrıntısını ve bulunması gereken özellikleri hadislerde açıklanmıştır.

Hür, akıllı ve buluğa ermiş olan Müslümanların mükellef bulunduğu zekât vergisini, Ebu Hanife namaz gibi ibadet olarak görmektedir. Ancak diğer İslam hukukçularına göre, fakirlerin hakkının/ hissesinin bulunduğu mali bir ibadet olan zekât, cemiyetin yapısıyla ilgili ve sosyal dayanışmayı sağladığı için kul hakkı söz konusudur (Yavuz, 1977: 446); dolayısıyla akli dengesi bulunmayan ve çocuğun malından da zekât alınır (Bilmen, 1985: I, 109), derler. Mükellef olan Müslüman’ın mülkiyetinde ve tasarrufunda bulunan malın, büyümeye müsait olması, zaruri ihtiyaçlarından artması, üzerinden bir yıl geçmesi, nisaba baliğ olması, borçlu bulunmaması (Yavuz, 1977: 447-454) zekât verilecek malın malla ilgili şartları olarak sıralanmaktadır. Zekâtın konusu olan mallar genel olarak altın ve gümüş (nakit, külçe veya ziynet eşyası), hayvanlar (cinslerine göre koyun, sığır, deve), toprak mahsulleri, meyveler, baklagiller, sebzeler, madenler, defîne-petro ve ürünleri, ticaret mallarıdır (Yavuz, 1977: 168).

Nisab, zekât verebilmek için yeterli zenginlik seviyesidir. Zekât nisabını tespit ederken Hz. Muhammed, zekâta konu olan bütün malların taşıdığı ekonomik değerleri göz önünde bulundurmıştır. Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde bir aile reisinin normal bir aileyi bir sene geçindirebilmesi için 200 dirhem gümüş veya 20 miskal altın yeterliydi. Asr-ı saadette bir kişi 200 dirhem (595 gr.) gümüş veya 20 miskal altın karşılığında 40 koyun veya 30 sığır veya 5 deve veya 5 vesk/ yaklaşık bir ton toprak mahsulü alabiliyordu. Zekâtın oranları ise altın, gümüş ve ticari mallarda 1/40, zirai ürünlerde 1/10 (masrafla elde edilirse 1/20), ticaret malı ve sermayede % 2.5 olarak tespit edilmiştir (Bilmen, 1985: I, 72-119).

Mükellef bulunduğu zekâtı veren Müslüman karşılıksız iyilik yapmış (Bakara 2/ 195), iyilik ve sakinmada yardımlaşmış (Maide 5/ 2), malını ve vicdanını temizlemiş (Tevbe 9/ 103), muhtaç ve yoksulun hakkını ödemiş (Zariyat 51/ 19), isteyen ve isteyemeyen fakirin hakkını teslim etmiş (Mearic 70/ 24-25), Allah ve Resulüne itaat etmiş (Nur 24/ 56) olurken; bu mali ibadeti ihmal eden mükellef Müslüman'ı da acıklı bir azabın beklediği (Tevbe 9/ 34) haber verilmektedir.

İslam'da Zekât Vergisinin Ortaya Çıkışı: Hz. Muhammed'in peygamberlik devresinin uzun bir kısmını geçirdiği Mekke döneminde Müslümanların yeterli sayıya ulaşmadığı ve İslam devleti teşekkül etmediği için sadece fakirlere yardım yapılmasını tavsiye ediliyordu.

Müslüman topluluk inançları ile ters düşen Mekke devletinin kanunlarıyla kendilerini bağlı saymıyorlardı. Hz. Muhammed'in çağrısı doğrultusunda hayatlarını tanzime çalışıyorlar. Mekke döneminde Müslümanların sayıları yetersiz, ekonomik ve siyasi yönden alınması gereken mesafeler kat edilmemişti. Mamafih böyle bir ortamda sadece ihtiyaç sahibi olan fakirlere yardım yapılmasının tavsiyesinin sürekli tekrarlanmasıyla söz konusu sınıfla mutlaka ilgilenilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Tuğ, 1963, 184).

Medine döneminde zekâtın tekâmülü: Hz. Muhammed, Medine'de ilk konuşmalarından itibaren Müslümanları sosyo-ekonomik gayeler için harcamaya teşvik ediyor. Bu ara hicretin ikinci yılından itibaren zekât mecburi ilk vergi oluyor. Zekâtla mükelleflerin devlete katkı yapmaları hedefleniyor. Zekât konusunda önemli bir merhale zekât vergisinin Hz. Muhammed tarafından toplanmasıdır (Tevbe 9/103).

Bu gelişmeyle de “beyt-ül-mal” kuruluyor. Hicretin VIII. yılından itibaren de zekât bütün vecibeleriyle bir devlet vergisi haline dönüşüyor. Uhrevi ve dünyevi müeyyidelerle desteklenen devlet vergisi merkezi otorite tarafından tayin edilen “amil”lerce toplanarak merkeze gönderiliyor. Zekât vergisinin oranları, matrah/vergiye esas kazanç, tahsil devreleri, teşkilat, gibi Kur’an’da karz, sadaka, zekât, hak, nafaka adlarıyla ödenmesi teşvik edilerek ayrıntılarına girilmeyen hususları ortaya konularak zekât mükemmel bir devlet vergisi haline geliyordu (Tuğ, 1963, 186). Asr-ı saadette ve halifeler döneminde devletin ağırlıklı vergisini zekât oluşturmaktadır. Tevbe süresinde geçen vergi ayetinde “Onların mallarından bir sadaka (vergi) al” (Tevbe 9/ 103), şeklindeki net ifadeye göre, zekâtın sebebinin mal olduğu anlaşılmaktadır.

Zekât Hz. Muhammed ve ilk halifeler dönemlerinde bizzat idare tarafından toplanıp sarf edilmesi gereken yerlere sarf edilen zekât, Hz. Osman halife olunca İslam ülkesinin genişlemesi, Müslümanların nüfuslarının ve zenginliklerinin artmasıyla zekâtın amiller/memurlar tarafından tahsil edilmesi muhtelif meşakkat ve yolsuzları da beraberinde getirmesiyle bu konuda yöntem değişikliğine gidilmesine yol açtı. Durumu değerlendiren Hz. Osman mükelleflerin Bâtini malların zekâtlarını bizzat kendilerinin vermeleri gerektiğini "bu ay, zekât verme ayıdır. Kimin üzerinde zekât borcu varsa, borcunu ödesin" (Yavuz, 1977: 420; Bilmen, 1985: I, 78), şeklinde bir Ramazan günü hutbesinde açıklar. Oldukça kalabalık bir sahabe topluluğunun huzurunda yapılan Hz. Osman’ın bu beyanı itiraz edilmeyerek tüm Müslümanlar tarafından onaylanır.

Hz. Ebu Bekir’in hilafeti zamanında kimi Arap kabileleri “namazı kılarız, oruç tutarız ama zekât vermeyiz” diyerek açıkça zekâtı hazineye ödemeyi reddedince, namazla zekât arasında bir fark gözetmeyen Hz. Ebu Bekir’in bunlara savaş ilan etmesiyle problem çözülmüştür. Çünkü Hz. Ebu Bekir namazı, Müslümanlar üzerinde Allah’ın hakkı ve zekât da şahısların serveti üzerinde bütün bir topluluğun hakkı olarak görüyordu. Bu da İslam’ın ilk dönemlerinde uygulanan sosyal politikaların etkinliğini göstermektedir. Ayrıca Hz. Ebu Bekir’in bu kararlı tutumuyla mükelleflerin vazifelerinin şüpheye mahal bırakmayacak şekilde netleştiği, zekâtın mükelleflerin ödemekle mecbur oldukları kanuni bir vergi olduğu bir kere daha tescillenmiş oldu (Ünlü, 1984: 57).

Öşür: İslam'a göre yeryüzünün ve göklerin asıl sahibi Allah'tır (Hadid, 57/2). İnsan da Allah'ın mülkünde rızkını aramakla mükelleftir. Ekonomik faaliyette bulunan kişilerin nisaba ulaşmaları halinde nisaba ulaşamayanların paylarını vermeleri gerekmektedir. Ekonomik faaliyetlerden birisi de zirai faaliyette bulunmaktadır. İslam devleti kurulduğu sıra topraklar tarh olunan vergiler açısından arazi-i öşriyye ve arazi-i haraciyye olarak başlıca iki statüde değerlendirilmiştir. Her iki arazi de arazi-i memlukenin bir çeşididir. İslam devletinde araziler, fetihle tabi tutulduğu muameleye göre sınıflandırılmaktadır. Arazi-i öşriyye/ öşür toprakları mahsullerinden öşür vergisi alınan topraklardır. Arazi-i haraciyye/harac toprakları da mahsullerinden harac vergisi alınan topraklardır.

Öşür, toprak ürünlerinden alınan vergidir. Kelime olarak onda bir demek olan öşr/öşür, âşirin/zekât memurunun muhtelif miktarlarda tahsil ettiği vergiler manasına bir neviden olan şeylerdir (Bilmen, 1985: IV, 72). İslam devletinde Müslümanların temlik ettiği/mülk edindiği arazi olan arazi-i öşriyyede yetişen “buğday, arpa, yulaf, darı, mısır, pirinç gibi hububat; ceviz, fındık, fıstık, badem, zeytin, palamut, keten, keten tohumu, dut yaprağı, pamuk, nohut, mercimek, purçak, susam, soğan, sarımsak, biber, kimyon, hardal, bakla, patlıcan, zağferan, fesleğen, şeker kamışı, kudret helvası, kavun, karpuz ve hıyar gibi” toprak ürünlerine ve arının ürünü olan bala onda bir nispetinde vergi uygulanır (Bilmen, 1985: IV, 79-80; Ebu Yusuf, 1973: 96).

Kur'anda öşr ile ilgili ayetten birinde tüm kazançların ve araziden çıkan mahsullerin vergiye tabi olacağını bildirilirken (Bakara 2/ 267), diğer ayette ise ekinlere ve çeşitli meyvelerden söz edildikten sonra yetişen her bir ürünün mahsulünden yiyebileceğimizi; hasad edilince de öşrünün verilmesi gerektiği açıkça bildirilmektedir (En'am 6/ 141). Toprak ürünlerine uygulanacak olan verginin oranı bizzat Hz. Muhammed tarafından, verilen emeği ve yapılan masrafı dikkate alarak tespit edilmiştir. Nitekim Hz. Muhammed, "Yağmur ve kaynak suları ile sulananlarda öşür 1/10 vergi, aletle sulama suretiyle yetiştirilen mahsulde ise yarı öşür 1/20 vergi vardır ", demektedir (İbnMace, Zekât, 17, Hadis No: 1816; Buhari, Zekât, 56).

“5 veska ulaşmayan şeylerde zekât yoktur” (Buhari, zekât, 57; Zebidi, 1982: V, 32), hadisinden hareketle İslam hukukçularının çoğunluğuna göre arazi-i öşriyyede yetişen mahsulâtın nisab miktarı beş vesak=üç yüz sa' =312 000 dirhemdir. Bu da yaklaşık olarak 1 ton kadardır. Fakat Ebu Hanife nisab miktarını aramamaktadır (Bilmen, 1985: IV, 81).

İslam ekonomisinde temel toprak vergileri olan gerek öşür ve gerekse harac insanla ilgili olsalar da, genelde toprakla ilgilidir. Mahsulden veya doğrudan araziden alınmaktadır. İslam devletinde kendisine öşür arazisinden kullanmak üzere kendisine verilen çiftçi, öşür arazisini kullanmasının karşılığı olarak hasad ettiği ürünün onda bir kısmını devlete vergi olarak vermesidir. Her ikisi de İslam devletinin sahip olduğu işlenen arazilerinin geliridir. Ancak öşür Müslüman çiftçilere dağıtılan arazinin işlenmesine karşılık olarak ödenmesi gereken bir toprak vergisi, harac ise İslam ülkesindeki gayr-i Müslim çiftçilere işlemleri için bırakılan arazinin hasad edilmesinde ödemesi gereken bir toprak vergisidir. İslam, arazilerin boş bırakılmamasını, üzerinde üretim faaliyetinin yapılmasını teşvik etmektedir. Hatta kullanılan atıl arazilerin de ihya edilerek üretim faaliyetine hazır hale getiren çiftçileri de ödüllendirmektedir. Nitekim Hz. Muhammed, “Kim ölü bir araziye ihya ederse o yer onundur. Gelip geçenlerin o yerden yedikleri ihya eden için sadakadır”(Muhammed Ebu Zehra, 1981: 234; Yeniçeri, 1980: 53), buyurması her dönem Müslüman yöneticiler tarafından göz önünde bulundurulmuştur.

Öşür ve zekât Müslüman mükelleflere has birer ibadet çeşididir. Toprağa bağlı mali bir yükümlülük olduğu için öşür, zekât gibi tam bir ibadet sayılmamaktadır. Buna karşılık olarak zekât ise tam bir mali ibadet olduğu için mükellefler açısından değişik hükümler ortaya çıkarması tabiidir. O halde toprak vergilerinde mal sahibi değil, arazi/toprak dikkate alınmaktadır. Binaen aleyh arazi sahibi çocuk veya akli yeterliliği bulunmayan da olsa vergiyle mükelleftir (Bilmen, 1985: IV, 79; Sıddıki, 1980: 71).

4. 2. 2. İSLAM DEVLETİNDE GAYR-İ MÜSLİM VATANDAŞLARA YÖNELİK VERGİ UYGULAMALARI

İslam devletinde Gayr-i Müslim vatandaşlardan tahsil edilen vergiler temelde biri zirai faaliyet yapanların ödemesi gereken “harac” vergisi ve diğeri de meslek ve sanat sahibi olan gayr-i Müslim vatandaşların ödemesi gereken “cizye”dir.

Harac: Medine İslam devletinin ortaya koyduğu önemli sosyal siyaset uygulamalarından birisi ziraatla meşgul olmaları için gayr-i Müslim vatandaşlara arazi tahsisi ve bu bırakılan arazi üzerinden alınacak olan toprak vergisidir. Değişik

adlar altında eski Yunanlılar zamanından beri Akdeniz civarında hükümler olmuş devletlerde uygulana gelen toprak vergisi, daha sonra Romalılara ve İranlılara ve intikal ederek yaygınlaşmıştır (Pakalın, 1983: I, 735). İslam'da ise Hz. Muhammed zamanında temelleri atılan harac vergisinin, O'nun vefatından sonra uygulamalar devam ettikçe bilhassa Hz. Ömer'in hilafeti zamanında müphem noktalar aydınlatılarak son şeklini almıştır (Tuğ, 1984: 115).

Müslümanların fethederek düşmanın elinde bıraktığı arazi olan harac arazisinden ve ihya edilen bir kısım ölü arazilerden belli alanlara göre hazine adına alınan vergidir (Bilmen, 1985: IV, 75). O halde harac vergisine mülkiyeti devletin olan ve üzerindeki halka sadece faydalanma ve kullanma haklarının bağışlandığı yerler ile mülkiyeti gayrimüslim halka bırakılan yerler tabidir.

Harac kelimesi Kur'an'da "harcen" (Kehf 18/94) ve "harac" (Müminun 23/ 72) olarak iki yerde geçmekte ve bu ayetler tercüme edilirken söz konusu kelimeye "bedel/ karşılık, ücret" manası verilmektedir. Harac kelimesinin geçtiği Kehf süresinde Allah, Hz. Zülkarnayn'e yeryüzünde bozgunculuk yapmakta olan Ye'cüc ve Me'cüc adlı kavimlerle kendisi (Allah) arasına bir engel yapman karşılığı olarak bir vergi vermeyi teklif ediyor (Kehf 18/ 94). Harac kelimesinin geçtiği Müminun süresinde Allah, Hz. Muhammed'e insanlara yaptığın çağrı hizmeti karşılığında sakın bir vergi /ücret isteme; insanların verebileceğinden daha iyi bir vergiyi/ücreti vereceğini bildirmektedir (Müminun 23/ 72).

"Harc" ve "harac" kelimeleri hadislerde genelde yapılan bir iş veya satılan bir şey mukabili verilmesi gerekli "karşılık, ücret" manalarında kullanılmıştır (Nesai, zekât, I İman 45; Tirmizi, Ahkâm, 42; Buhari, Hars 10; İbnMace, Ticarat, Harac babı; Ebu Davud, Büyü', 38; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, No:1136, 3457).

"Harac-ı arazide mükellef arazi olduğu için sahibinin İslam'ı kabul etmesiyle şekil değişmez, haraciye olarak tesbit olunan arazi haraciyelikte ve itibarla mükellefiyette eski şekilde devam eder" (Pakalın, 1983: I, 734). Harac vergisinin oranı genelde anlaşmalara göre belirlenmekte ve bunda arazinin produktivitesi ve sulama şekli de etkili olmaktadır. Hayber vadisi, Vadiy-ül-kura, Fedek hicretin yedinci yılda fethedince Hz. Muhammed bu yerleşim yerlerinde oturan halkla mahsulün yarısının verilmesi şartıyla antlaşmalar yaptı. Çünkü Hz. Muhammed,

Yahudilerin, ziraat işlerinde daha tecrübeli olduklarını söylemelerini dikkate almıştı (Ebu Yusuf, 1970: 41, 55-62).

Hz. Muhammed'in Harac vergisiyle ilgili olarak sadece hicretin yedinci yılında gerçekleştirdiği Hayber arazisi uygulaması bulunmaktadır. Bundan başka söz konusu verginin devrelerini ve nispetlerini tahsil tarz ve usullerini gösteren teferruatlı vesikalar yoktur. Ancak Hz. Muhammed tarafından kayıt altına alınan arazi vergisiyle ilgili değerli bilgileri hicretin 10. yılının sonlarında kayda geçen sulhname ve çeşitli idari mektuplarda yer verilmektedir (Tuğ, 1963: 192-193). Mesela el-Hasa/Bahreyn bölgesine devlet başkanı sıfatıyla, mahalli vali Munzir ibn Sava'ya gönderdiği bu resmi mektupta şöyle demektedir:

“Sana vergi memuru ve elçi olarak Kudame ve Ebu Hureyre'yi gönderiyorum. Onlara arazi vergisi (Cizyet-ül-arz) olarak senin tahsil etmiş olduğun vergileri teslim et. Selam olsun”.

Genelde gayr-i Müslimlerden alınan vergi olan Harac, toprağın azami vergi taşıyabilme kapasitesi dikkate alınarak mükelleflerden iki şekilde alınırdı: Harac-ı muvazzaf ve harac-ı mukaseme. Her hangi bir gayr-i Müslim arazisinden hem harac-ı mukaseme ve hem de harac-ı muvazzaf alınması mümkün değildi. Ayrıca harac-ı muvazzaf mukasemeye, harac-ı mukaseme de harac-ı muvazzafa tebdil olunamazdı. (Pakalın, 1983: I, 736; Bilmen, 1985: IV, 82).

a) Orantılı Harac/harac-ı mukaseme: Harac arazisinin gelirini bölüşmek demek harac-ı mukaseme, “arazinin hâsılatından alakadar memurla bölüşerek, yerin tahammülüne göre öşür, hums, rubu', sülüs, nısf gibi tayin olunmuş olan resimdi” (Pakalın, 1983: I, 736). Bu bakımdan araziden elde edilen ürünlerden toprağın verimine ve tahammül sınırına göre 1/10, 1/8, 1/7 gibi oranlarda alınacak bir vergidir. Hâsılatla ilgili olduğu için aynı yıl içerisinde topraktan ürün kaldırma işi tekrar ettikçe harac da tekrar eder. Ancak harac arazisi ne kadar mümbit ve mahsuldar olursa olsun harac-ı mukaseme nihayet yarısına kadar tayin olunabilir, kesinlikle yarısından fazla tayin olunmazdı. Diğer taraftan herhangi bir şekilde ürün alınmazsa, verginin alınması söz konusu olamaz (Bilmen, 1985: IV, 75, 82).

Hayber ve civarı İslam topraklarına katılınca Hz. Peygamber'in buralara % 50 oranında harac vergisi uyguladığı, diğer taraftan da Hz. Ömer'in fethedilen

topraklardan farklı oranlarda harac vergisi uyguladığı bilinmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki devleti idarecisinin mevcut şartlara harac oranını tespit etme yetkisi bulunmaktadır. Mamafih belirlenen harac vergisi oranı tahammülün son noktası olarak görülen Hz. Peygamber'in koyduğu ve % 50 sınırını kesinlikle geçmemelidir.

b) Sabit Harac/harac-ı muvazzaf: “Arazi-i haraciyye üzerine yerin tahammülüne göre, maktuiyet veçhile tayin olunan vergiye verilen addır. Mukataa, icare-i zemin ve bedel-i öşür namıyla istihsal olunamayan araziye tarh edilen muayyen miktardaki nakit vergi bu kabildendi.” (Pakalın, 1983: I, 736).

Sabit harac, arazi üzerine her dönüm başına yıllık götürü/ sabit olarak belli bir miktar meblağ olarak alınacak bir vergi olduğu için buna "harac-ı vazife" adı da verilir. Zimmetle ilgili olan bu vergi araziden yalnız bilfiil faydalanılmakla değil, aynı zamanda faydalanmaya imkân vermek suretiyle de gerçekleşir. Bunun için, böyle bir araziye sahibi kasden işlemeyip boş bırakacak olursa harac vergisini yine öder (Bilmen, 1985: IV, 75).

İslam'ın gayrimüslimlerle tabi-metbu münasebetine giriştiği devirde ortaya çıkan harac vergisi daha çok fetihlerin ilerlediği “dört Halife” zamanında gelişti ve bilhassa Hz. Ömer'in katkılarıyla son şeklini aldı. Bu ara vilayetlerden çok fazla gelirin merkeze gönderilmesi üzerine Halife Ömer divan teşkilatını kurmuş; gelen vergilerin tahakkuk, tahsil ve sarf yerlerinin tespiti ile ilgili çalışmalarda gayrimüslim müttehassıslardan faydalanmıştır (Yeniçeri, 1980: 444-445).

Kısaca on yıllık hilafet döneminde Halife Ömer'in devletin arazi hukukunun tesisinde ve askeri zaferlerde çok katkısı olmuştur. Yukarıda değinildiği gibi, Hz. Ömer, İslam ordularının fethettiği Irak ve Suriye topraklarına, ekin ve meyve bahçelerinin cinsine, arazinin verimlilik ve sulama durumuna göre adil bir vergi politikası oluşturmuş ve uygulamıştır. Daha sonraki dönemlerde de Hz. Ömer'in tespit ettiği bu uygulamalar temel teşkil etmiş ve genellikle artırılması yönüne gidilmemiştir (Ebu Yusuf, 1970: 126-131).

Hz. Ömer, fethedilen Irak ve Suriye topraklarını Müslümanlara taksim etmedi. Hz. Ömer, bu meselenin müzakeresi için şura meclisinin asil üyelerinden başka beşi Evs, beşi de Hazreç'in eşrafı ve büyüklerinden olmak üzere Ensardan 10 kişiyi toplantıya çağırarak üç gün süren müzakereler yapıldı. Daha sonra Hz. Ömer,

"Arazinin taksim edilmeyip, olduğu gibi bırakılmasına dair bir hüccet buldum" diyerek Haşr süresinin yedinci ayetini okur ve fethedilen toprakların ordu komutanlarına değil, devlete ait olduğu kararlaştırıldı (Ebu Yusuf, 1973: 57-61). Kısaca İslam tarihinde ilk uygulamasını hicretin yedinci yılında Hz. Muhammed'in yaptığı harac vergisinin sistemli bir devlet vergisi haline getirilmesi Hz. Ömer döneminde olmuştur.

Haracın tarh ve taksiminde nisap arazinin takati ve produktivitesidir. Nisabın teşkil ve tadiline vasıta "gelir" olduğu gibi, hesabın tayin ve taktirine vasıta da "dirhem"dir. Herhangi bir harac arazisi üzerine harac konulacağı zaman önce o arazi ölçülür, sonra da takati göz önüne alınmak suretiyle söz konusu araziye harac vergisi tarh olunur (Pakalın, 1983: I, 736).

Harac, toprak üzerine konulan bir yükümlülük olduğu için, toprak sahibinin küçük veya reşit, hür veya köle, Müslüman veya münkir olup olmaması bu yükümlülüğü değiştirmez (Siddiki, 1980: 83).

Cizye: Cizye, İslam devletinde gayr-i Müslim erkeklerin ödemekle mükellef buldukları şahsi bir vergidir (Bilmen, 1985: IV, 74). Tarihin eski dönemlerinden itibaren galip olan devletin mağlup olan devletin vatandaşlarına belli oranlarda uyguladığı bir vergidir. Akdeniz civarında devlet kurmuş kimi devletlerde MÖ.'den itibaren uygulama alanı bulmuş olan cizye vergisi cahiliye döneminden itibaren de Arap yarımadasında uygulandığı bilinmektedir. İslam'dan evvel yarımada da "Civar", "Mücavara", "Eman" gibi adlarla bilinen cizye vergisi (Tuğ, 1984: 125), Medine İslam devletinin kurulmasından sonra, Medine Dönemi'nin ileriki senelerinde Tebuk seferinden sonra bölge halkına iman etmezlerse siyasi bir himaye/zimmet ve zekâttan muafiyet karşılığında bazı zümrelerden alınmaya başladığı bilinmektedir (Sarıçam, 2004: 243). Hz. Muhammed, Hudeybiye antlaşmasından sonra hicretin altıncı yılının son ayı olan Zilhiccede veya yedinci yılının ilk ayı olan Muharremde çevre ülkelerin hükümdarlarına davet mektupları göndererek İslam'a girmelerini ve kendi dininde kalmak isterlerse cizye vermelerini yazmıştır (Sarıçam, 2004: 248-253).

Müslümanların gayr-i Müslimlerden üstün olduklarını sembolize eden cizye vergisi, Tevbe suresinde, "Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resulü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşım"(Tevbe

9/29), şeklinde ifade edilmektedir. Alış şekli ve miktarı hakkında ayette bilgi verilmeyen cizye hakkında teferruatlı bilgi hadislerde ve Hz. Muhammed'in yapmış olduğu antlaşma metinlerinde ve devlet başkanı olarak yazmış olduğu İslam'a davet mektuplarında bulunmaktadır. Mesela Kimi bölge kabileleri (Necran bölgesi Hıristiyanları, Bahreyn Mecusileri ve sair) ile yapılan sulhnamelerde bu konuda detaylı bilgiler bulunmaktadır(Tuğ, 1984: 126-127). Mesela Hz. Muhammed'in Gubran halkıyla ahd-i musalaha ettiği halka her sene, her takım elbisenin kıymeti bir ukiye/40 dirhem olmak üzere tespit edilerek Sefer ayında iki bin ve Recep'te bin takım elbise cizye vaz ettiği bilinmektedir. Aynı şekilde Hz. Muhammed'in Ezreh halkıyla her sene Recep ayında ödenmek üzere 100 dinar cizye akd-i sulh yapmış olduğu çeşitli kayıtlarda zikredilmektedir. Hz. Ebu Bekir'in hilafeti döneminde de bu şekilde uygulanan cizye vergisi, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde miktarı tayin ve tespit olunarak, belli şekle büründü (Pakalın, 1983: I, 299-300).

Cizye himaye edilmeleri, mal ve can güvenlikleri karşılığında yönetime yılda bir kere ödemekle mükellef gayr-i Müslim erkeklerde aranan şartları; akıl-baliğ olmak, zihnen ve bedenen sağlıklı, şahsi gelire sahip/ din dışı faaliyet yapan rahip, fakir ve yaşlı olmamak şeklinde sıralayabiliriz (Bilmen, 1985: IV, 98).

Aynı veya nakdi olarak ödenebilme imkânı olan cizye, İslam hukukunda belli kaide ve kurallara bağlanmıştır. Gayr-i Müslim erkeklerden seneden seneye alınan cizye iki kısma ayrılmaktadır.

1- Sulh yoluyla konulan cizye, bunun şartları, sulh şartlarına tabidir. Hz. Peygamber'in Necran halkı ile yaptığı cizye sözleşmesini misal gösterebiliriz. Bilindiği gibi Hz. Muhammed, Necran Hıristiyanları ile senelik 2000 kat elbise vermeleri üzerine (cizye) antlaşma yapmıştı (Ebu Yusuf, 1973: 126-128).

2- Veliyyül'emr tarafından konulan cizyedir. Silah gücüyle fethedilerek, İslam devletinin yurtlarında bırakılan gayr-i Müslim tebaaya konulan cizyenin miktarını veliyyül'emr tayin eder. Bu tür cizyenin miktarını tespit etmekte iktisadi ve siyasi gücün etkisi bulunmaktadır.

İslam hükümeti tarafından doğrudan konulan cizyelerin miktarı, şahıslara göre edna, evsat ve ala olmak üzere üç derecedir. Mükelleflerin durumlarına göre yıllık olarak cizye, zenginlere 48 dirhem, orta halli olanlara 24 dirhem, çalışabilen fakir

kimselere de 12 dirhem olarak uygulanır (Bilmen, 1985: IV, 99; Ebu Yusuf, 1973: 74, 202-203).

Nisab miktarı olan 200 dirhem veya onun değeri kadar bir ekonomik güce sahip olmayanlar fakir, 200 dirheme sahip olanlar orta halli, 400 dirhem ve daha fazla dirheme sahip olanlar da zengin sayılırlar (Bilmen, 1985: IV, 99).

Kur'an'da, açık bir hüküm bulunmayan cizyenin sarf yerleri, hadislerden çıkarılan hükme göre devlet başkanının takdirine bırakılmıştır (Ebu Yusuf, 1973: 204-206).

Cizyeler senenin başlangıcından itibaren müstakbele doğru konulur. Ancak söz konusu cizyenin tahsili kolaylık sağlamak üzere on iki taksit halinde uygulanabilir. Konulan cizyenin ödeme zamanı Hanefilere göre senenin başlangıcıdır. Ancak yılbaşında cizye ile mükellef olmayanların yıl ortasında şartları oluşsa bile mükellef tutulmayacaklarını belirtirler. Yine bu hukukçulara göre cizyenin sadece tahakkuk değil, tahsil vakti de yılbaşındır. Ancak ödemede kolaylık sağlamak üzere cizyenin on iki taksitte alınmasında da bir sakınca yoktur. (Bilmen, 1985:IV, 99-101; Erkal, 1993: 45). Hz. Muhammed'in cizye vergisine taksit uyguladığı bilinmektedir. Mesela Necranlılar'dan ilki Receb, diğeri de Safer ayında olmak üzere iki taksit halinde ödemeyi kabul etmiştir (Pakalın, 1983: I, 299; Ebu Yusuf, 1970: 127; Belâzurî, 2013: 74).

Cizye, İslam'ın getirdiği vergilerden biri olmayıp, kadim medeniyetlerin ilk dönemlerinden itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Tarihi seyri içinde Yunan, Roma, Pers ve Bizans gibi devletlerin her birinde cizye vergisi dağılması, toplanması ve miktarının tespit edilmesi farklı şekillerde uygulanmışlardır (Pakalın, 1983: I, 300).

4.2. 3. DİĞER VERGİLER

Gümrük Vergisi: Gümrük resmi, İslam serbest ticaret ekonomisini destekler. Ülkeler arasında insan ve maddi kaynakların serbest olarak geçebilmesi taraftarıdır. Kaynakların belirttiğine göre gümrük ve geçiş resimleri, İslam devletinin ticari faaliyet içerisinde bulunduğu ülkenin (Daru'l-harb), Müslüman tüccarlardan ısrarla gümrük vergisi alması karşısında İslam devleti yetkilileri de aynı şekilde misilleme olarak uygulamaya başlamıştır (Sıddıki, 1980: 104). Böyle bir durumla karşılaşan

İslam devletinin valilerinden Ebu Musa'l-Eş'ari'nin durumu yazıyla bildirerek Hz. Ömer'den aldığı yazılı talimata göre, Müslümanlardan 1/40, azınlıklardan 1/20, harbilere (yabancılardan) 1/10 gümrük vergisi uyguladığı bilinmektedir (Ebu Yusuf, 1973: 219). Ancak Sayın Tuğ, gümrük resminin Hz. Muhammed zamanında yürürlükte olduğunu ve bu görevin Hz. Ömer'in sorumluluğunda yürütüldüğünü ve halifeliği zamanında da yaptığı değişikliklerle vazıh bir hukuki şekle getirdiğini ifade etmektedir (Tuğ, 1984: 132).

Fidyetü'n-necat: Arızı olarak konmuş vergilerdendir. Harplerde esir alınanların serbest bırakılmaları karşılığında uygulanan bu verginin ilk tatbikatı Bedir harbi neticesinde gerçekleşti. Hz. Muhammed, ashabın görüşlerini de alarak aynı, nakdi ve hatta emek şeklinde tahsili şeklinde tatbik edildi (Sarıçam, 2004: 162).

5. İSLAMDA VERGİ UYGULAMALARININ TOPLUMA YANSIMASI

Hz. Muhammed'in uygulamalarıyla tedrici olarak kurumsallaşmış olan İslam'da vergi sistemi, İslam devletinde tebaanın Müslüman ve Gayr-i Müslim oluşuna ve arazisinin durumuna göre hukuki mahiyet kazanmıştır. Hz. Ömer'in "arazisi olup üç yıl işlemediği takdirde başkası gelip işlerse, onu almaya daha çok hak sahibi olur" (Salih, 1999: 217), uygulamasıyla, halk ölü arazileri işlemeye, ağaç dikmeye ve diğer imar şekillerine teşvik edilmiştir.

Fetihlerle İslam devletinin sınırlarına yeni coğrafyalar katılarak, yeni bir toprak sistemi oluşturulur ve bu yeni toprak sistemi öşriyye ve haraciyye arazileri olarak uygulamaya konulur. Bu da devletin zenginleşmesine katkı yapmaktadır.

İslam devletinde mükelleflerin ödemekle yükümlü olduğu kimi vergilerin sadece Müslüman mükelleflere yönelik olması ve aynı zamanda mali bir ibadet özelliği taşıması, Müslüman mükelleflere yönelik vergilerin en önemli özelliğidir. Bu sebeple "zekât", öşür ve "sadaka-i fitr" gibi vergilerden Gayr-i Müslimler sorumlu tutulamaz.

Gayri Müslim mükelleflerden himaye ve askerlik bedeli karşılığında alınan cizye vergisi, mükellefin Müslüman olmasıyla ortadan kalkması, İslam'a yönelişte etkili olmuştur. Ayrıca İslam'da Gayri Müslim mükelleflere yönelik vergi uygulamalarında vatandaşların ödeme gücü dikkate alınmış, mükelleflerin ödeme

şekline göre ala, evsat ve edna olarak üç sınıfa ayrılmış; hatta taksitlendirilmiştir. Aynı şekilde toprak vergisi olan haracın da miktarı toprağın cinsine, sulanışına ve ekilen mahsule göre farklılaştırılmıştır.

İslam'da vergiler başlangıçta mecburi olmayan sadakalar şeklinde başlamış; zamanla ihtiyaca göre değişik adlarla devam etmiş ve Medine döneminde de her biri mali birer müesseseye haline gelmiştir. İslam devletinin sınırları içerisinde uygulamaya başladığı İslam vergi sistemi, yeni coğrafyaların sınırlara dâhil edilmesiyle de söz konusu yerlerde de hiç tereddüt edilmeden uygulamaya konulmuştur.

Hz. Muhammed, Mekke'den Medine'ye hicret ederken dinlenmek maksadıyla kısa bir süre kaldığı Kuba'da inşa ettirdiği ilk mescidinde irad ettiği ilk hitabesinde mali mükellefiyetlere de temas ederek “yarım hurma ile bile olsa kendinizi ateşten koruyun” demişti (Buhari, Zekât, 10). Medine döneminin ilk yılından itibaren anayasayı hazırladıktan sonra Hz. Muhammed'in kurduğu ilk kurumlardan olan beytülmalin başlıca gelir kaynakları vergilerdir. İlk zamanları genelde zekât ve gönüllü yardımlarla ihtiyaçları karşılanan beytülmalin fetih sürecine girilmesiyle de finansman kaynakları artar. Söz konusu kaynaklar içerisinde fethedilmiş bölgelerin ahalisinin ödediği cizye ve harac vergileri öne çıkmaktadır.

Cizye, ilgili ayetinin indiği hicretin 9. yılından itibaren İslami bir vergi olarak uygulamaya konmuştur (Erkal, 1993: 42-45). Zekât gibi yerinde dağıtılması gereken bir vergi olmadığı için Cizye, hükümet merkezince kamu menfaatine uygun olarak sarf edilmeye ve zekât amillerinin dışında kalan devlet görevlilerinin ücretleri de cizye fonundan ödenmeye geçilmiştir. Cizye mükellefleri, merkezi idare tarafından görevlendirilen cizye memurlarına ödeme yaptığı andan itibaren askerlik hizmetinden muaf tutulmuş, mal ve can güvenliğine kavuşmuş ve zimmi olarak adlandırılan vatandaş olmuştur (Mennan, 1980, 379 & Kazıcı, 1977: 35-38).

Cizye vergisi uygulamasıyla İslam devletinde vatandaşlar arasında eşitliği sağlamak ve dengeyi korumak vardır (Kazıcı, 1977: 38 & Salih, 1999: 219). Böylece vergisini ödediği sürece cizye mükellefi, devletin vermiş olduğu hizmetlerden ve haklardan Müslümanlarla aynı oranda faydalanma hakkı kazanmaktadır. Askerlik çağındaki Müslüman olmayan (Yahudi, Hıristiyan, Mecusi) erkekler cizye vergisiyle mükellef tutulurken; Müslüman olmayan kadınlar, çocuklar, hasta ve ileri derece yaşlı olan kişiler ise bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Zimmînin ölümü ve İslamiyet'i kabul etmesiyle de cizye vergisinin söz konusu mükellef üzerinden kalktığı bilinmektedir (Kazıcı, 1977: 38 & Yeniçeri, 1978: 293).

Müslümanlar zimmî vatandaşlara karşı hep hoşgörülü davranmışlardır. Hatta bu hoşgörü karşısında onlardan bazılarının İslam dinine geçerek dinlerini değiştirdikleri de bilinmektedir (Salih, 1999: 219).

Fetihler neticesinde İslâm devletinin sınırlarına katılan coğrafyalara (Suriye, İran, Irak ve Mısır gibi), İslam malî teşkilâtı, ordu ile beraber giderek; vergilerin muntazaman toplanmasına katkı sağlamıştır (Duri, 1991: 41-43 & Zaman, 1987: 192-195). Bu sayede İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren düzenli olarak cizye vergileri kayıtlara geçmiştir. Nitekim Hz. Muhammed zamanında cizye vergisi ödeyen toplumların vergileri kayıtlara göre, toplamda 165.000 dinardır (Zaman, 1987: 204). Kısaca cizye vergisi, halkın refahına büyük katkı yapmıştır.

İslam devleti, her dönem Müslüman olmayan vatandaşlarından faydalanmış ve onların samimiyetleri neticesinde de önemli mevkilere getirildiği bilinir. Bu sebeple zimmet ehli ile ilgili pek çok hukuki düzenlemeler İslam hukukuna yansımıştır. Hatta söz konusu olan bu hükümlerin çoğu da Yahudilerle ilgilidir (Yazır, 1979: III, 1791-1797).

Fethedilmiş bölgelerin ahalsinin ödemiş olduğu cizye ve harac vergileri, İslam devletinin önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Toprak vergisi olarak Müslümanların kendi arazileri için ödediği vergi oranının onda bir (öşür) ile sınırlı iken, gayr-i Müslimlerin/zimmîlerin ödediği oranın beşte bir ile onda beş arasında değişmesi, İslam devletinin hazinesi için önemli bir gelir kaynağıdır. Fetihler, İslam ordusunun stratejik mıntıklarda karargâh olacak Basra, Kufe, Fustat ve Kayravan gibi yeni şehirleri kurmasıyla ivme kazanır. Mekke ve Medine'nin yanı sıra, hayatîyet yavaş yavaş Arap Yarımadasından yeni şehirlere kaymasıyla buraların kısa zamanda sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik cazibe merkezlerine dönüştüğü görülür (Duri, 1991: 27-28).

Emeviler döneminde, bilhassa hicri ilk asrın son çeyreğine gelindiğinde İslam coğrafyasının sınırları Asya ortalarına, Kuzey Afrika'ya, Endülüs'e ve İstanbul önlerine kadar genişler. Bilhassa bu dönemde çiftçilerin önemli yoğunlukta şehirlere göç ettikleri görülür. Ömer bin Hattab zamanında başlayan "ikta" uygulamaları, Hz. Osman zamanında da ivme kazanır. Hz. Osman'ın emriyle Muaviye, Suriye'nin sahil şehirlerinde oturan bazı guruplara "ikta"lar verir. Ancak Muaviye, Suriye'nin şehir ve köylerinden uzak yerlerde yaşayan kabilelere ve bazı askerlere, (sahipsiz topraklardan istifade etmek üzere vererek) arazi bağışlama uygulamasını daha da genişletir. Kısa zamanda bazı yerlerde komutanlar vergi toplayıcısı haline gelir ve zamanla az da olsa problemler yaşanmaya başlar (Zaman, 1987:196-198 & Duri, 1991: 39).

İslam devletinde mükelleflerin devlete vermekle mükellef bulunduğu vergilerin halka yansması hep olumlu olmuştur. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür. Her şeyden önce vergilerin miktarına ve harcama alanlarına Kur'an'da yer verilmiştir (Bakara, 2/ 267; Tevbe, 9/ 60). Vergi mükellefi olan gerek Müslümanların ve gerekse Gayr-i Müslimlerin vergileri ürün devşirme zamanı üretilen hâsıladan ve sermayeden bir defaya mahsus olarak alınmaktadır. İslam'da temel vergiler ayet ve hadislerle dayanmaktadır. Bu da toplum üzerinde sosyo-ekonomik canlanmaya sebep olmaktadır.

Fetihlerle yeni elde edilen verimli topraklarla kabile toplumu olan Araplar tedrici olarak tarımı önemsemeye başlar ve zirai faaliyete yönelirler. Böylece sahipsiz kalmış topraklar ve boş araziler üretime yönlendirilerek vergi alanları artırılma yoluna gidilmiştir.

İslam toplumunun tüm fertleri elde edilen gelirden adil olarak pay almaktadır. Hatta Hz. Ebu Bekir döneminde ödeneklerden herkes eşit olarak pay alırken, Hz. Ömer döneminde bu uygulama belli kıstaslara göre yeniden düzenlenir ve ödenekler senelik 5000 dirhem ile 200 dirhem arasında değişen oranlarda ödemeye geçilir (Belâzurî, 2013: 511-527). Söz konusu ödeneklerin cihad ruhunun zinde tutulması konusunda halkı olumlu yönde etkilemiştir.

İslam'da fetihlerin, İslam toplumunun sosyo-ekonomik olduğu kadar sosyo-kültürel yönlerden değişmesini de sağlamıştır. Fethedilen coğrafyalardaki zengin şehir ve kasabalara yerleşen Müslüman halk büyük zenginliklere ve yeni imkânlarla kavuşmuştur. Bilhassa yeni kurulan Basra, Kufe, Fustat ve Kayravan gibi şehirler yeni cazibe merkezleri haline gelmiştir. İslam'ı yayma faaliyetleri ve fetihlerin genişlemesi konularında oldukça başarı elde edilmiş; bunun sonucunda da pek çok bir birinden farklı kültürlere sahip toplumlarla kaynaşma sağlanmıştır (Duri, 1991: 29).

Kısaca İslam toplumunda uygulanan sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel politikalarla nimet külfet dengeli olarak paylaşılmış, adil bölüşüm sağlanmış, adaletli ve müreffeh bir hayata yönelinmiştir. Ayrıca İslam devletinde arazi vergi sistemine dâhil edilerek, beytülmale gelir akışı sağlanmış ve toprak sahipleriyle fakirler arasındaki barış ve huzura katkı yapılmıştır.

6. SONUÇ

İslam devleti Medine'de 622 yılında kurulmuş, 10 senelik ilk uygulama döneminde İslam vergi sistemi ortaya konularak tekâmül ettirilmeye ve tatbiki

çalışılmıştır. Temel özelliklerinden biri insana dünya ve ahrette mutlu olmanın yollarını göstermek olan İslam'ın bütün teklifleri ve getirdiği hükümler insan odaklıdır. İslam devletinin ilk devlet başkanı olan Hz. Muhammed, tüm uygulamalarında örnek olmuştur. Bilhassa yöneticilerin temel vasfının halka hizmet olduğu vurgulanmıştır. Kesinlikle siyaseten lider olup insan kitlelerini kendime vatandaş yapayım, halkın tahammül gücü üzerinde vergi politikaları uygulayayım olmamıştır. Bilakis halkın yükünü omuzlayarak hafifletmenin yollarını ve yöntemlerini göstererek tatbikata koymuştur. Manevi mutluluğu gösterdiği gibi bilhassa dini ve vicdani müeyyideler getirerek uyguladığı vergi politikalarıyla da günümüz hukuk sistemlerine nümune-i timsal olmuştur. Tüm vatandaşlarına şefkatle muamele edilmesini, vatandaşlığı kabul etmiş diğer dini cemaatleri gayr-i Müslim olarak niteleyerek onlara uygun hukuk sistemi getirmiş fakat onların hiçbir şekilde haklarının kullanılmasını da sınırlamamıştır. .

Her şeyde adalet prensibini ön planda tuttuğu gibi vergi politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında da adalet prensibine tam uyulmuştur. Mesela İslam devletinin ekonomik dinamiklerinde ve gelirler içerisinde büyük potansiyele sahip olan % 2.5 oranla zekat vergisi bilinen kadarıyla en düşük orana sahiptir. Ayrıca mali bir ibadet olan zekât vergisinin sarf yerlerinin bizzat Allah tarafında madde madde olarak gösterilmesi dikkate şayan bir husustur. Böylece vergi politikasında vaki olabilecek her türlü menfiliğin önüne set çekilmiştir. Şer'i vergiler içerisinde önemli bir yere sahip olan zekât uygulandığı dönemlerde fakirliğe çare olduğu gibi yine gerektiği gibi uygulanacak olursa her zaman fakirliği ortadan kaldıracaktır. İslam'ın 13 yıllık Mekke döneminde iman konuları üzerinde durulmuş, 10 yıllık Medine döneminde sosyo-ekonomik politikalar etkili olarak uygulanmaya başlamış, İnanç guruplarına göre şer'i ve örfi vergiler olarak İslam vergi sistemi bu dönemde oluşmuş, vergilerin mükellef gurupları, oranları, harcama yerleri netleşmiştir. Derhal uygulanmaya konularak, toplumun huzuruna katkı yapılmıştır.

Mali ibadet olarak farz kılındığı hicretin ikinci yılından itibaren zekâtın toplanması ve sarf edileceği yerlere sarf edilmesi devlet tarafından kamu hizmeti olarak yürütülmüş, ancak Hz. Osman'ın hilafetinden itibaren de mükelleflerin vicdanına bırakılmıştır. Uygulandığı dönemlerde oldukça önemli bir sosyal politika aracı olarak ekonomik dengeler sağlanmaya, toplumun huzuruna katkı yapmıştır.

Zekâtın harcama alanlarının ayette sayılmasıyla, aslında zekâtın gelmesindeki hikmete dikkat çekilmekte ve buna net bir uyarı da diyebiliriz.

İslam vergi politikası, bir çığır açmıştır. Zengin fakir arasındaki dengesizlik giderilmeye çalışılmış, elde edilen kazançta belli bir sınıra ulaşıncı o andan itibaren elde edilen kazançta birilerinin de hakkının olduğu ve bunun da hak sahiplerine verilmesi gerektiği emredilmektedir. Alın teri, helal kazanç zekâtla vergisiyle vergilendirilmiş kazanç anlam kazanıyor, diğer taraftan rüşvet, hile, vb. haksız kazançlar yeriliyor. Çalıştığı halde nafakasını sağlayamayanın imdadına koşuluyor, insan şerefli mevkiine yükseliyor. Hz. Muhammed ile ticaret dengeleniyor, tekel oluşumlarının önüne geçiliyor. Karaborsacılık sona eriyor. Zekât potansiyeli ortaya çıkıyor. Sömürülmeye müsaade edilmediği için toplum dengeye kavuşuyor ve bu uygulamayla eşitlik, adalet ortaya çıkıyor.

Bu uygulamalar Hz. Muhammed'den sonra devam etmiş ve kurulan İslam devletlerinde de uygulanmıştır. Özellikle İslam'da vergi politikasının bir kısmını oluşturan örfi vergilerde esneklik ön plana çıkıyor ve belli kurallara göre örfi vergi koyma gibi devlet yöneticisine kimi yetkiler veriliyor.

Bu bağlamda günümüz Müslümanlara yönelik olarak karşılaşılan problemlerin çözümünde, İslam'ın şura ve icthad gibi oldukça önemli yöntemler geliştirildiği de bilinmektedir.

KAYNAKÇA

Abdülkerim Zeydan (1993), (çev. Ruhi Özcan), *Fıkıh Usulü*, M. Ü. İlahiyat F. Yayınları, İstanbul

Ahmet ibn Hanbel (1981), *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul

Akdoğan, Abdurrahman (2011), *Kamu Maliyesi*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara

Belâzurî, Ahmed b. Yahya (çev: Mustafa Fayda), (2013), *Fütûhül-Büldân /Ülkelerin Fetihleri*, Siyer Yayınları, İstanbul

Trakya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
E-Dergi Cilt:8 Sayı:1 (65-96)

Geliş Tarihi:22 Nisan 2019
Kabul Tarihi: 12 Haziran 2019
Araştırma Makalesi

Bilmen, Ömer Nasuhi (1985), *Hukuk-u İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu I-IV*, Bilmen Basımevi, İstanbul

Buhari, Muhammed b. İsmail (1981), *Sahihi Buhari*, Çağrı Yayınları, İstanbul

Çağatay, Neşet (1957), *İslam 'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara

Çolak, Ali (2008), “En Son Vefat Eden Sahâbî Olarak Bilinen Âmir b. Vâsıla el-Leysi”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/1, c. 7, sayı: 13.

Demircioğlu, Halil (2002), *ROMA Tarihi, 1. Cilt Cumhuriyet*, TTK Yayınları, Ankara

Duri, Abdulaziz (çev: Sabri Orman), (1991), *İslam İktisat tarihine Giriş*, Endülüs Yayınları, İstanbul

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistani (1981), *Sünen-ü Ebi Davud*, Çağrı Yayınları, İstanbul

Ebu Yusuf (1970), (çev: Ali Özek), *Kitabü'l-Harac*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul

Erkal, Mehmet (1993) “Cizye”, DİA, VIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi İstanbul

Eskicioğlu, Osman (1996), *İslam Hukukunda Vergiler Yahya B. Âdem Ve Kitab-Ül Haracı*, Anadolu Matbaacılık, İzmir

Giray, Filiz (2015), *Maliye Tarihi*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa

Güran, Tevfik (2009), *İktisat Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul

İbnMace, Muhammed b. Yezidei-Kazvinl (1981), *Sünen-ü ibnMace*, Çağrı Yayınları, İstanbul

Karaman, Hayrettin (1984), *Anahatlarıyla İslam Hukuku Giriş ve Amme Hukuku I*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul

- Kazıcı, Ziya (1977), *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınları, İstanbul
- Kuyucuklu, Nazif (1985), *İktisadi Olaylar Tarih*, İ.Ü. Yayınları, İstanbul
- Mannan, M.A. (çev: Bahri Zengin) (1973), *İslam Ekonomisi*, Özdemir Basımevi, İstanbul
- Muhammed Ebu Zehra, (1981), (çev. Osman Keskiöğlü), *Ebu Hanife*, Can Kitabevi, Konya
- Nesai, Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasani (1981), *Sünenü'n-Nesai*, Çağrı Yayınları, İstanbul
- Oktar, S. Ateş (2001), *Vergi Hukuku*, Türkmen Kitabevi, İstanbul
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I*, MEB Yayınları, İstanbul
- Parlatır, İsmail (2006), *Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara
- Salih, Subhi (çev: İbrahim Sarmış) (1999), *İslam Kurumları*, Fecr Yayınları, Ankara
- Sarıçam, İbrahim (2004), *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj*, DİB Yayınları, Ankara
- Sıddıki, Selim A. (çev: Rasim Özdenören), (1980), *İslam Devletinde Mali Yapı*, Fatih Matbaası, İstanbul
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa (1981), *Sünenü't-Tirmizi*, Çağrı Yayınları, İstanbul
- Tuğ, Salih (1963), "İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı", Maliye Enstitüsü Konferansları, Yedinci Cilt, İstanbul: Sermet Matbaası, 1963 ss.179-195.
- Tuğ, Salih (1984), *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul
- Turhan, Salih (1998), *Vergi Teorisi ve Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Uluatam-Methibay, Özhan -Yaşar, (2000), *Vergi Hukuku*, İmaj Yayınevi, Ankara

Trakya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
E-Dergi Cilt:8 Sayı:1 (65-96)

Geliş Tarihi:22 Nisan 2019
Kabul Tarihi: 12 Haziran 2019
Araştırma Makalesi

Ünlü, Nuri (1984), *Anahatlarıyla İslam Tarihi (Başlangıçtan 1918'e Kadar)*, İFAV Yayınları, İstanbul

Yavuz, Yunus Vehbi (1977), *İslam'da Zekât Müessesesi*, Çığır Yayınları, İstanbul.

Yeniçeri, Celal (1980), *İslam İktisadının Esasları*, Şamil Yayınları, İstanbul

Zaman, M. Hasan (çev: Sinan Ersoy) (1987), *İlk İslam Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, Akabe Yayınları, İstanbul

Zebidi, ZeynüddinAhmed b. Ahmed, (1982), (çev. Ahmed Naim-Kamil Miras), *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, VII, VIII, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara